

ОНА ТИЛИ DARSLARIDA O‘QIB TUSHUNISH KO‘NIKMASINI RIVOJLANTIRISH

Abdiqodirova Nafisa

Alisher Navoiy nomidagi ToshDO‘TAU

3-kurs talabasi

nafisaabdiqodirova8@gmail.com

Annotatsiya:

Ta’lim nazariyasida o‘qib tushunish ko‘nikmasi o‘qilgan matn mazmunini anglash jarayoni sifatida qaraladi. O‘qib tushunishni rivojlantirishda qo‘llaniladigan metod va usullar, PISA va PIRLS xalqaro baholash mezonlari bilan bog‘liqlik, hamda o‘qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar beriladi.

Kalit so‘zlar: o‘qib tushunish, ona tili ta’limi, kompetensiyaviy yondashuv, matn tahlili, o‘qish madaniyati, PISA, PIRLS

Annotatsion:

In educational theory, reading comprehension is considered as the process of understanding the content of the read text. It also discusses the methods and techniques used to develop reading comprehension, their connection with the international assessment criteria of PISA and PIRLS, and provides practical recommendations for teachers.

Keywords: reading comprehension skills, mother tongue education, competency-based approach, text analysis, reading culture, PISA, PIRLS

Matnni tushunish va asosiy g'oyani aniqlash ko'nikmalari ta'lim tizimida markaziy o'rin tutadi. O'qib tushunish - so'zlarning ma'nosini bilish, matn bo'laklari o'rtasidagi bog'liqlikni anglash, asosiy fikrni topish va berilgan savollarga javob bera olish kabi ko'nikmalar majmuasidir. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim strategiyasida «jismonan sog'lom, ruhan va aqlan rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash» ustuvor vazifa sifatida belgilangan va bunda ona tili ta'limining o'rne alohida ta'kidlangan. Shu nuqtai nazardan, matn tushunchalarini chuqur anglay oladigan talabalarni tayyorlash bugungi kundagi eng dolzarb masalalardan biridir.

Xalqaro baholash tadqiqotlari ham o'qib tushunish ko'nikmalariga katta e'tibor qaratmoqda. Masalan, PIRLS dasturi boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'qigan matnini qanchalik tushungani va ongdan kelib chiqib fikr yurita olishini o'rganadi, PISA esa 15 yoshli (O'zbekistonda asosan 9-sinf) o'quvchilarning amaliy foydalanish bilim darajasini baholaydi. Shu bilan darslik mualliflari va o'qituvchilar PISA va PIRLS standartlariga mos, tanqidiy fikrlash va mustaqil tahlilni rag'batlantiruvchi topshiriqlarni dars jarayoniga kiritishga intiladilar. Maqolaning asosiy qismlarida o'qib tushunish nazariyasi ko'rib chiqiladi, 9–11-sinf darsliklaridagi turli topshiriqlar tahlil qilinadi, o'quvchilarning tahlil va izohli fikrlashini rivojlantirish metodlari muhokama qilinadi, shuningdek PISA va PIRLS talablari bilan bog'liqlik tahlil qilinadi. Mezonlarga muvofiq dars tashkil etish bo'yicha tavsiyalar bilan maqola yakunlanadi.

Ta'lim nazariyasida o'qib tushunish – o'qilgan matn mazmunini anglash jarayoni sifatida tushuniladi. Bu jarayon o'quvchiga ma'lumotni qayta ishlash va o'z tajribasi bilan bog'lash imkoniyatini beradi. Ta'limiy tadqiqotlarda o'qib tushunish faoliyati turli omillar bilan belgilanadi: lug'aviy bilim, oldingi bilim va tajriba, matn qayta ishlash qobiliyati kabi. Masalan, agar o'quvchi matndagi so'zni tushunmasa, o'qish jarayonida ko'p vaqt sarflaydi va bu tushunishga xalaqit beradi. Bunday vaziyatlarda alohida lug'at ishlatish va kontekstdan kelib chiqqan holda so'z ma'nosini aniqlash ko'nikmasi muhim rol o'ynaydi.

O'zbek tilida o'qib tushunish malakasini tashkil etuvchi ko'nikmalar tahliliy va muloqot qobiliyatlari bilan chambarchas bog'liq ekani ta'kidlanadi. Xususan, so'zlarning lug'aviy va kontekstual ma'nosini bilish, matn bloklari o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlikni anglash, matndagi asosiy fikrni aniqlash, badiiy uslubiy vositalarni tushunish va muallifning nuqtai nazarini aniqlash kabi vazifalar o'qib tushunish uchun zarur deb hisoblanadi. Ushbu ko'nikmalarga ega bo'lgan o'quvchilar matndan muhim ma'lumotlarni olish va ularni ijodiy ishlatish qobiliyatiga ega bo'ladi. Shuningdek, o'qib tushunish nutq kompetensiyasining muhim komponenti bo'lib, u yozma va og'zaki nutqni rivojlantirish bilan uzviy bog'langan. Ta'limda kelajak avlodni mazmunli matn o'qishga o'rgatish – erkin va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish omili sanaladi.

O'qib tushunish ko'nikmalarini shakllantirishda muallimlar turli pedagogik metodlardan foydalanadilar. Birinchi navbatda, matnni o'rganishdan avval lug'at ishini, asosiy kalit so'zlarni aniqlash va taxmin qilish kabi oldinga yo'naltirilgan faoliyatlarni amalga oshirish tavsiya etiladi. Masalan, yangi mavzuga oid lug'at so'zlarini oldindan tayyorlab, sinfda muhokama qilish matnni yaxshiroq anglashga yordam beradi.

Ta'limda kompetensiyaviy yondashuv prinsipiga muvofiq, topshiriqlar real hayot kontekstiga bog'lanadi. Misol uchun, o'quvchilarga matnda muhokama qilingan masala bo'yicha fikr yuritish va hayotiy yechim taklif qilish vazifalari berilishi mumkin. Bu o'quvchilarda kontekstual tafakkurni shakllantiradi va olingan bilimni amaliyotda qo'llashga o'rgatadi. Shu tarzda, matndagi ma'lumotlardan hayotiy misollar izlash, dalillar asosida xulosa chiqarish talab etiladi. O'qituvchi savol-javob, bahs-munozara, guruhlarda loyiha asosida ishlash kabi faol metodlardan samarali foydalanadi. Masalan, matnni o'qib chiqqan holda o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lib, har bir guruhga alohida savol berish mumkin. Ushbu jarayonda o'quvchi mustaqil fikrlab, hamkasblari bilan munozara qilishi natijasida matn mazmunini teranroq o'zlashtiradi.

Shuningdek, o'qib tushunish malakasini rivojlantirish uchun so'z boyligini kengaytirish, matnni tanqidiy tahlil qilish, kichik bo'laklarga ajratib chuqurroq o'qish kabi mashqlar tavsiya etiladi. Bunday mashqlar o'quvchilarda fikrlarini aniq bayon qilish, idrok qilish va ijodiy yondashuvni mustahkamlaydi. Mazkur metodlar uyg'unligi o'quvchilarning mustaqil o'qish madaniyatini oshirish, matn mazmunini chuqur anglash va tahlil etish qobiliyatlarini oshirishga xizmat qiladi.

PISA, PIRLS mezonlari bilan bog'liqlik

PISA va PIRLS kabi xalqaro baholash dasturlari o'qib tushunish ko'nikmalarini rivojlantirishga bevosita ta'sir ko'rsatadi. PIRLS tadqiqoti boshlang'ich sinf o'quvchisining o'qigan matnini qanchalik tushunishi va undan kelib chiqqan holda fikr yurita olishini o'rganadi. PISA esa 15 yoshli (O'zbekistonda 9-sinf) o'quvchilarning bilim darajasi va uni hayotiy vaziyatlarda qo'llash ko'nikmalarini aniqlaydi. Shunday qilib, o'qib tushunish bo'yicha darslik va test topshiriqlari ham mazkur mezonlar talablari bilan uyg'unligi nazarda tutilmoqda. Masalan, o'qituvchilar matn asosida qisqa yozma izoh, taqqoslash yoki tahliliy esse yozdirish orqali yuqori darajadagi tushunishga erishishni ko'zda tutadi. Test va baholash tizimlarida ham PISA va PIRLS uslubidagi savollar – mantiqiy xulosalar chiqarish, grafiklardan foydalanish, dalillarni solishtirish kabilar kiritilmoqda. Bu talimiy yondashuvlar o'quvchilarni ham milliy, ham xalqaro standartlarga javob beradigan kompetensiyalarni egallashga tayyorlaydi.

Amaliy tavsiyalar: o'qituvchilar uchun metodik ko'rsatmalar

Maqsadli matn tanlash: Ona tili darslarida mavzuga mos, o'quvchi darajasiga mos va qiziqish uyg'otadigan matnlar tanlash. Matnlar nafaqat badiiy, balki ommabop ma'lumotli bo'lishi, o'quvchilarning dunyoqarashi bilan bog'lanishi lozim.

Faol oldinga yo'naltirish: Darsdan oldin mazkur mavzu yoki matn bilan bog'liq so'z boyligini oshirish, muhim tushunchalarni tushuntirish. Vaqti-vaqti bilan matn asosida kichik viktorina yoki savol-javob mashqlari o'tkazish.

Talabchan savollar: Matnni baholab beruvchi savollar berish. Masalan,

«Matnda asosiy muammo nima?», «Muallif nima demoqchi bo'ldi?», «O'quvchi buni hayotga qanday bog'lay oladi?» kabi savollar o'quvchini chuqurroq fikrlashga undaydi.

Kontekstual tahlil: Matn ichidagi voqea yoki g'oyani o'quvchilarning tajribasi bilan solishtirishni rag'batlantirish. Guruhlarda matn mavzusida muhokama o'tkazish, fikr almashish orqali talabalarga kontekstual fikrlash ko'nikmasini rivojlantirish.

Ishonchli baholash: O'quvchilarning tushunish darajasini baholashda aniq mezonlardan foydalanish. Masalan, baholash varaqlarida «asosiy fikrni to'g'ri aniqlash», «yon fikrlarni ajratish», «matn mazmunini qisqa bayon etish» kabi mezonlarni belgilash.

O'qish madaniyatini qo'llab-quvvatlash: Darsdan tashqari o'quvchilarda kitob o'qish odatini shakllantirish maqsadida sinfda mini-kitobxonlik daftarlari yuritish, esse tanlovi yoki «kitobxon» tanlovlari tashkil qilish. Ota-onalarni ham jalb qilib, uyda bog'lanish joyida matn muhokamasini tashkil etish o'quv madaniyatini mustahkamlaydi.

Metodik materiallardan foydalanish: Kompyuter va multimediali vositalar yordamida matnni anglashni mustahkamlovchi interaktiv materiallar, video yoki audio ma'lumotlardan foydalanish. Shu bilan birga, PISA va PIRLS namunaviy topshiriqlari va international o'qish misollarini ta'lim jarayoniga kiritish mumkin.

O'qituvchilarni doimiy malaka oshirish: O'qituvchilar uchun seminar va master-klasslar tashkil etib, yangi darslik va innovatsion o'qitish uslublari bo'yicha tajriba almashish. Shu orqali metodik tavsiyalarni o'qitish amaliyotida muntazam yangilab borish tavsiya etiladi.

Yuqoridagi tavsiyalar ona tili darslarida o'qib tushunish ko'nikmalarini samarali shakllantirishga xizmat qiladi, o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, mustaqil o'qish va aniq muloqot madaniyatini rivojlantiradi. Yuqori sinf ona tili darsliklarida o'qib tushunish

malakasi – matn mazmunini anglash va asosiy g‘oyani ajratish ko‘nikmalari to‘plami sifatida yoritilgan.

Tahlil natijasida darsliklardagi topshiriqlar talabalarga nafaqat faktlarni eslatib qolishni, balki ularni izohlash, umumlashtirish va baholash ko‘nikmalarini ham egallashini ta‘minlaydi. Mazkur topshiriqlar pedagogik jihatdan kompleks yondashuv asosida ishlab chiqilgan bo‘lib, kompetensiyaviy yondashuvga mos tarzda kontekstual fikrlashni, ijodiy tahlilni rivojlantiradi. Shu bilan birga, global baholash mezonlariga (PISA, PIRLS) mos keladigan test topshiriqlari va baholash usullari ham ta‘lim jarayoniga joriy etilmoqda.

Ona tili darslarida o‘qib tushunish malakasini mustahkamlash – o‘quvchilarning umumiy o‘qish savodxonligini oshirishi, ularni mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida shakllantirishi imko niyatini beradi. Shu bois, metodik tavsiyalarga rioya qilib topshiriqlar yaratish va darsni tashkil etish o‘qituvchilar uchun muhim vazifalardan biridir. Kelgusida ona tili ta‘limida mazmunli matnlarni tanlash, samarali o‘qib tushunish strategiyalarini tatbiq etish orqali o‘quvchilarda bilimning chuqur tushunilishi va o‘zlashtirilishi yanada kuchaytiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yuldasheva D.N. O‘zbek tilini o‘qitish metodikasi. – Buxoro: Durdona, 2021.
2. Hamroyev A.R., Po‘latova Y.A. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021. 244-bet.
3. Babayeva D.R. Nutq o‘stirish nazariyasi va metodikasi. – Toshkent: 2020. 198- bet.
4. Saidvaqqosova U.T. O‘quvchilar nutqini o‘stirish metodikasi // CENTRAL

ASIAN RESEARCH JOURNAL FOR INTERDISCIPLINARY STUDIES 8

(CARJIS) ilmiy jurnali bilan hamkorlikda.

5. Юсупова Т. А. To develop students' knowledge, skills and competencies in the organizational and technical aspects of essay // *ACADEMICIA An International Multidisciplinary Research Journal* (Double Blind Refereed & Peer Reviewed Journal) ISSN: 2249-7137 Vol. 11, Issue 2, February 2021 Impact Factor: SJIF 2021 = 7.492

6. Xusenova N.O Ona tili metodikasi mashg'ulotlarida nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirishda sinov-test topshiriqlaridan foydalanish // *Academic Reserch in Educational Scinces* // ISSN 2181-1385 DOI: 10.24412/1385-2022-2-105-117

Volume 3/ISSUE 2/2022 Cite-factor: 0,89 / SIS: 1,12 SJIF 5.7 / UIF:6,1